

Reni Manova

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

On Discourse Deixis in the Acquisition of Bulgarian as a Foreign Language

Abstract: Few linguistic means of expression exemplify the relationship between language and context better than deictic terms. These terms include expressions belonging to grammatical categories such as pronouns and adverbs that describe entities within the wider social, linguistic or spatio-temporal context of the utterance. The linguistic means of expressing discourse deixis are used to refer to part of the broader discourse in which these expressions occur. The main goal of this article is to present the markers of discourse deixis in essays written by foreign students studying Bulgarian.

Key words: discourse deixis, context, foreign students

Рени Манова

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Още веднъж за текстовия дейксис в обучението по български език като чужд

Както е известно, дейктичните средства функционират като сигнали в текста. Те посочват или са ориентирани към части от дискурса и включват местоимения, наречия и други изрази, които подсигурият текстовата кохезия и подпомагат осмислянето на информацията от реципиентите. Може да се каже, че дейктичните средства осветляват връзката език – контекст.

Твърдението на Ст. Димитрова, че „текстът се определя като лингвистичен обект, в който действа определен формален апарат от лингвистични средства“ (Димитрова/Dimitrova 1995: 12) насочва към един възможен подход, а именно към изследване на езиковите сигнали, на маркерите на свързване.

Когато се изяснява връзката *текст – дейксис – контекст*, трябва да се има предвид един важен аспект. При дефинирането на категорията дейксис Дж. Браун (Brown 1995) се опира на изследванията на Левинсън (Levinson 1983) и Филмор (Fillmore 1997). Подчертава се, че функцията на дейксиса в езика обикновено се свежда до това да бъде отправна точка за говорещия в момента на говоренето.¹ Браун се позовава на позицията на К. Бюлер, че съдържанието на лексеми като *what* (какво) *here* (тук) *there* (там) се променя с позицията на продуциращия изказването, точно както местоименията *аз* и *ти* (означаващи продуциращ и реципиент) се „прехвърлят“ от единия комуникатор върху другия с размяната на ролите на отправител и получател. Дейксисът съдържа признаците на контекста на изказването и следователно неговата интерпретация изисква слушателят да бъде в състояние да оцени и, ако е необходимо, да конструира релевантния контекст. В случаите, при които обектите, събитията и местата не са предварително познати на слушателя, той може да използва дейктичните признаци на изказването, за да създаде подходящ прототипен контекст. Поради тази причина Браун метафорично нарича дейксиса „средство за превеждане на реципиента през пейзажа“ (*guiding the listener through the landscape*, Brown 1995: 109).

¹ В руските изследвания се говори за дейктичен център (мястото на осъществяване на речевия акт) и момент на говоренето (времето на осъществяване на речевия акт) Вж. Плунгян 2011.

Механизмите, чрез които реципиентите конструират взаимно одобрена отправна точка, от която може да се опитат да възприемат перспективата на продуциращия, включват осмислянето на функционирането на дейктичните средства.

Може да се обобщи, че адекватният анализ на комуникативния потенциал на текста се реализира чрез изследването на ключови прагматични категории, към които се отнасят контекстът и дейксисът.

Целта на настоящата статия е да представи резултатите от проучване сред напреднали чуждестранни специализанти по български език (ниво B2), представители на близкородствени езици (полски и украински), чрез което да се установи, доколко успешно те използват средствата на текстовия дейксис при създаването на писмен текст.

Специализантите имаха за задача сами да създадат писмен текст на свободна тема. След това бе проведена дискусия със студентите, в която се подчерта ролята на онези изрази, чрез които се изгражда смисловата и граматичната свързаност на текста.

Ч. Филмор е сред първите изследователи, които говорят за дискурсен и социален дейксис (наред с вече утвърдената представа за съдържанието на категорията дейксис, включваща персонален, локативен и темпорален дейксис). Според Филмор, дейксисът представя формалните свойства на изказването, които

биват детерминирани от и са интерпретирани посредством познаването на конкретни аспекти на комуникативния акт, в рамките на който дадени изказвания се осъществяват.

Споменатите в дефиницията формални свойства включват:

1. идентичността на събеседниците в комуникативната ситуация – **п е р с о н а л е н д е й к с и с**;
2. мястото или местата, на които събеседниците се разполагат – **л о к а т и в е н д е й к с и с**;
3. темпоралният интервал, по време на който комуникативният акт се случва (тук се прави разграничение между време на кодиране, т.е. времето, когато съобщението се изпраща, и време на декодиране, т.е. времето, когато съобщението се получава) – **т е м п о р а л е н д е й к с и с**;
4. матрицата от лингвистични средства, с помощта на която в рамките на изказването се представят предшествващи или следващи части на дискурса, може да се нарече **д и с к у р с е н д е й к с и с**;
5. социалните връзки между партиципиантите в общуването, които детерминират избора на учтиви или фамилиарни модели на общуване – **с о ц и а л е н д е й к с и с** (Fillmore 1997: 61).

Дискурсният дейксис според Филмор (Fillmore 1997) се свързва с избора на лексикални или граматически елементи, които насочват или по друг начин реферират към някаква част или аспект от дискурса. Изследователят подчертава, че средствата, с които се изразява дискурсният дейксис, са заимствани от системата на темпоралните и локативните дейктични средства.

Левинсън (Levinson 1985) твърди, че дейксисът показва начина, по който връзката език – контекст бива отразена в структурата на езика. Авторът напомня, че етимологично терминът идва от гръцки език и означава *насочвам, посочвам*. Освен това изследването на категорията дейксис позволява да се отговори на въпроса как езиците кодират или граматикализират признаците на контекста на изказването или комуникативното събитие. Левинсън разглежда понятията дискурсен и текстов дейксис като синоними и дава следната дефиниция:

употребата на изрази в рамките на дадено изказване, които се отнасят към някаква част от дискурса, съдържащ това изказване (Levinson 1985: 85).

Според него дискурсният дейксис включва редица механизми, чрез които се сигнализира връзката на изказването с обграждащия го текст. Например инициална фраза от типа на *anyway* (*както и да е*), с която се показва, че изказването не е ориентирано непосредствено към предшестващия дискурс, а една или две стъпки преди това. Същевременно Левинсън пояснява, че подобни елементи са дейктични, защото притежават характерна референциална относителност, бидейки закрепени към дискурсна част на конкретното изказване.

Тъй като дискурсът се разгръща във времето, елементите, с които се изразява темпорален дейксис, може да бъдат използвани за съотнасяне към части от дискурса. По принципа на аналогията се оформят следните двойки *last week/next Thursday миналата седмица/идния четвъртък* (темпорален дейксис), *in the last paragraph/in the next chapter в предходния параграф/в следващата глава* (дискурсен дейксис).

За означаване на дискурсният дейксис освен това се използват и средства, характерни за локативния дейксис, като показателните местоимения *this* и *that*. С *this* се означава следваща част от дискурса, а с *that* – предшестваща.

Съществуват множество думи и изрази, които насочват към връзката между изказването и предхождащия дискурс. Левинсън привежда инициални фрази от типа: *but, therefore, in conclusion, to the contrary, still, however, anyway, well, besides, actually, all in all, so, after all*. Всички те имат поне един семантичен компонент, който почива върху основанието за истинност.

Л. Къмингс, подобно на Левинсън, отбелязва, че дискурсният дейксис формално се сигнализира от същите средства, с които се маркират локативният и темпоралният дейксис. Това е така, защото писаният текст представя пространство, той се създава и чете в конкретен момент. Сходен модел се наблюдава и при продуцирането на устен текст, където темпоралният аспект се реализира чрез времево специфицираните актове на говорещия и получателя (има се предвид времето на кодирането и декодирането на информацията).

Л. Къмингс се опира на изследването на Левинсън, когато привежда примери за дискурсен дейксис в английския език:

1. You made a strong point t h e r e. Приведе силен аргумент там.
2. T h a t claim was rather weak. Предходното твърдение беше доста слабо.
3. I n t h e n e x t s e c t i o n I present the opposing view. В следващата част представям противоположната гледна точка.
4. T h e l a s t c h a p t e r w a s extremely boring. Последната глава беше изключително скучна (Cummins 2005:28).

В примери 1. и 2. локативните дейктични средства маркират пункт, който присъства в рамките на предходния дискурсен контекст. В примери 3. и 4. темпоралните дейктични средства имат за техни референти някаква част от следходния или предходния дискурсен контекст. Трябва обаче да се има предвид, както подчертава и Къмингс, че пространствените дейктични средства предполагат темпорална известност в първите две изказвания (примери 1. и 2.). Тяхната дейктична функция води до доближаване с темпоралната дейктична функция на „this” (това) и „that” (онова) в изрази от типа *this Sunday/that Sunday* (*мази събота/онази събота*). Отнася се към разгръщането на тези изказвания в реално време, най-вероятно като част от устен текст. По този начин говорещият от първото изказване се отнася към пункт, който реципиентът е отбеля-

зал преди това. Също така твърдението, споменато във второто изречение, предшества по време изказването, което се отнася към него.

В последните две изказвания дейктичните средства за време *next* (следващ) и *last* (последен) имат локативен характер. Тези средства конкретизират секция или глава, която заема физическо пространство в даден писан текст преди пространството на самото изказване (*последната глава*) или след него (*следващата глава*). Но дори пространственият характер на средствата носи идеята за някаква темпоралност. Това показва, че признаците на темпоралния дейксис лежат в основата на изразите, които се използват, за да предадат дискурсия дейксис.

Ирина Коровина предпочита да използва понятието контекстуален дейксис, като конструира триадата *дейктичен център – антецедент – векторна посока* (Коровина 2010/Korovina 2010). Според нея за контекстуалния дейксис е характерно, че всеки дейктичен елемент функционира в система и има антецедент (елемент, предшестваш или последващ контекста, посредством който се осъществява референцията към обекти или явления). От една страна, значението на дейктичните елементи се детерминира от техните антецеденти. При липсата на антецедент е невъзможно да се декодира смисълът, заложен в изречението. От друга страна, необходимостта от използването на дейктични елементи е обусловена от вътрешните закони на изграждане на текста: употребата на дейктични средства позволява да се избегнат повторенията и да се обезпечи свързаността на текста.

Уместно е да се разгледат накратко елементите от триадата *дейктичен център – антецедент – векторна посока*.

Дейктичният център се разполага на място в текста, което съвпада с мястото, съдържащо дейктичен елемент. Ако дейктичният елемент е отделна лексема с насочващ или указващ характер, то дейктичният център е само точка от текстуалното пространство.

Дейктичният вектор може да се дефинира като текстова връзка между дейктичния елемент и неговия антецедент. Той има дистрибутивна функция. Според Коровина не е възможно да се говори за анафората като подвид на дейксиса. Авторката въвежда понятията *анафорична* и *катафорична векторна посока*. Анафоричната векторна посока сигнализира предшестваш антецедент, катафоричната – следващ антецедент. По отношение на позицията на антецедента трябва да се отбележи, че тя е променлива. В повечето случаи антецедентът се разполага в части от текста, намиращи се близо до дейктичния елемент (има се предвид съседно изречение или съседна синтагма). Налице са също така и случаи, при които антецедентът е на разстояние от дейктичния елемент (например в друга глава, параграф и т.н.)

М. Олешков (Олешков/Oleshkov 2008) разглежда дискурсия дейксис като съпровождащ речевата ситуация. Според него, продуциращият го използва с цел да подчертае значимостта на определени факти, да привлече вниманието на реципиента към дадена информация, съдържаща се в изказването, да открие същественото в потока на разгръщането на текста. Олешков отбелязва наличието на четири функции на дискурсия дейксис (Олешков/Oleshkov 2008: 76):

1. Е м ф а т и з и р а щ а (акцентираща)

Тази функция намира израз в полагането на акцент върху части от дискурса/текста

В руския език емфатизиращата функция на дискурсия дейксис се проявява чрез употребата на лексеми от типа на *так*, *итак*, както и чрез повторение на части от само-

то изказване: *Какая часть полуострова Малой Азии? Какая часть? Западная. Западная часть. На Пиринейский полуостров, да?*

Лексемата *так* означава извод, на български език бихме я превели със *следователно*, *значи*, *в такъв случай*.

Нямаме повече време. В такъв случай, да приключваме.

Лексемата *итак* се използва за започване на изречение, съдържащо извод от предходното. На български език може да се преведе с *и така*:

Всички изисквания са изпълнени, ведомостите са подписани. И така, работата е приключена.;

2. М е т а и н ф о р м а ц и о н н а

Тази функция се сигнализира в руски език чрез действителни средства като *это значит* (това означава), *далее* (още), *далее* (по-нататък);

3. И н т е р о г а т и в н а

Тази функция се изразява в употребата на въпросителни конструкции *Какая часть? Так, далее куда она распространяется? Да?;*

4. К о н с т а т и р а щ а

Реализира се чрез употребата на уточняващи изказвания. Срв.

На Пиринейский полуостров, да? Посмотрите, находится здесь Испания.

Смотрим на юг Апеннинского полуострова, то есть на юг Италии распространяется.

Ако приемем, че дискурсният дейксис се свързва с избора на лексикални или граматически елементи, *които посочват или по друг начин реферират към някаква част или аспект от дискурса*, то действителните средства с подобно функциониране може да се разглеждат като механизми за скрепяване на текстовите констuentи, за реализиране на смисловите и каузалните връзки, лежащи в основата на текстовата структура.

Добрева и Савова описват основните начини за постигане на свързаност в текста като подчертават, че

свързването на отделните конститутивни единици в повърхностната структура на текста се осъществява чрез разнообразни езикови средства (Добрева, Савова/Dobрева, Savova 1990: 113).

Според насоката, в която се осъществява свързването, се говори за анафорични и катафорични връзки. Други механизми, които се прилагат, са посочване на времева последователност, логическа връзка, пространствена близост и раздалеченост.

Ето как двете авторки дефинират средствата, които по същество имат действителен характер:

удобно средство за осъществяване на междуизреченска връзка, и то с доста голям обхват на действие, са всички служебни думи и изрази, с които са в аспект на добавяне, доуточняване, уговорка, противопоставяне, присъединяване на нова тема, отклоняване от основната тематична линия, преход към обобщение или заключение (Добрева, Савова/Dobрева, Savova 1990:113).

Например изразът *в заключение* се употребява за реферирание, насочване към предшестваща част от изказването и с него се преминава към обобщаване на информацията, а със *следователно* се изразява каузативността между отделните констuentи, прави се извод от нещо, присъстващо в предшестваща част от дискурса.

Може да се добави, че сред дейкитичните средства, подсигуриращи връзките между отделните части на текста, се нареждат изрази от типа: *както бе казано по-горе, в следващия параграф, в предходната част* и под.

Способността на възприемателя да реконструира смисловата свързаност и информационната натовареност на текста и да съотнесе едно към друго контекстуалните значения на текстовите конституенти се детерминира в голяма степен от различните инициални фрази и изрази с разнообразен семантичен спектър.

Хач подчертава, че значението на изказването/текста може да бъде разбрано, само ако се анализират лингвистичните маркери, които имат насочваща функция в даден контекст. Дава се пример със ситуация, при която професор е оставил бележка на вратата на кабинета си, която гласи: *Sorry I missed you. I'm in my other office. Back in an hour. (Съжалявам, че се разминахме. Намирам се в другия си кабинет. Ще се върна след час)*. Без да се знае кой е реципиентът или къде се намира другият кабинет, трудно може да се направи смислена интерпретация на съобщението. Онези средства, които са контекстуално обусловени, са дейкитични (Hatch 1992: 210).

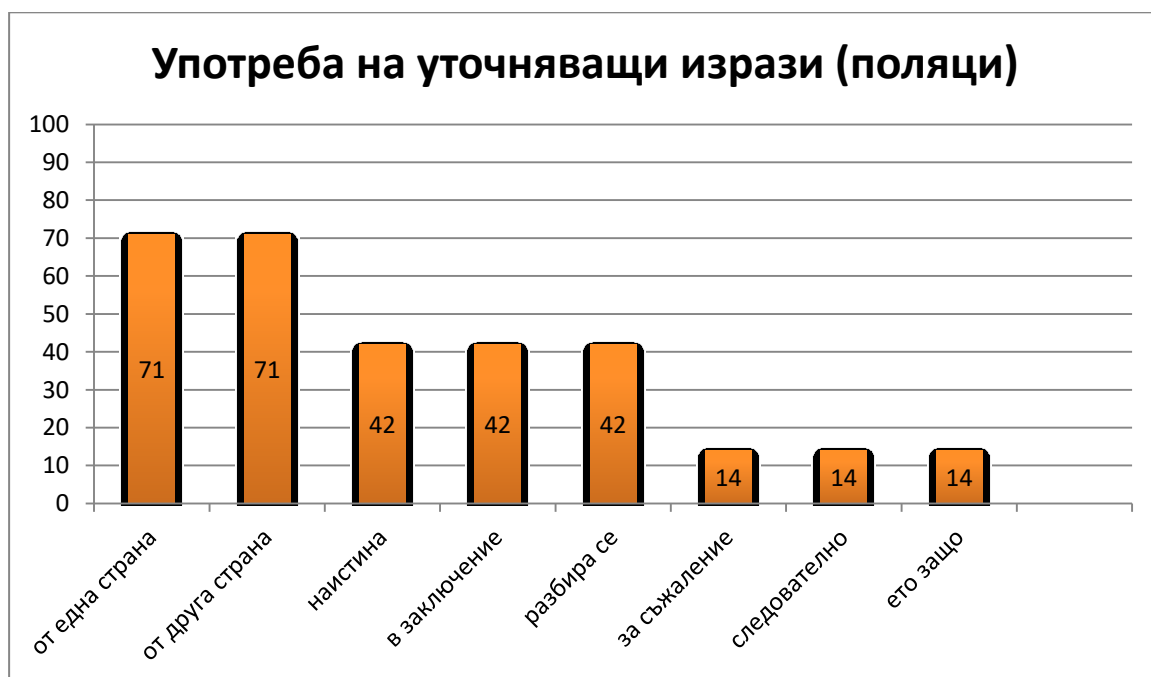
Интересен щрих, който Хач внася в разбирането за дискурсия дейксис, се свързва с представата, че всеки език разполага с инвентар от средства с дейкитичен характер, които свързват едни части на текста с други. От особена значимост при изучаването на чужд език е прецизното запознаване с тези средства. Хач дава пример с бразилец, изучаващ английски език, който неправилно използва показателното местоимение *those* вместо *these* за означаване на предходна част от текста. Подчертава се, че отдалечеността в определен контекст не е единствено физическа (между предмети и тела в пространството), но може да се отнася към пунктове от текста (по-близки или по-далечни от моментния тематичен фокус).

Също така се отбелязва, че колкото по-официален е даден текст, толкова повече дейкитични средства се използват, за да се осъществи текстовата кохерентност. Има се предвид структурата на текстове, функциониращи в административно-правната и научната сфера, където отделните конституенти са ясно разграничени.

Граймс говори за структурата на изречението, която се оформя в зависимост от темата на текста като подчертава, че често, докато се говори за нещо, темата се прекъсва – временно, и се започва да се говори за друго – за кратко (Grimes 1980: 164-176). След като се приключи обсъждането на новата информация, продуциращият се завръща към старата, но невинаги става така. Завръщането към предходното или пък насочването към следващото в текста се реализира именно чрез дискурсно-дейкитични средства.

От изключително значение в чуждоезиковото обучение е студентите да осмислят ролята на дискурсно-дейкитичните средства. За тази цел бе проведено проучване с 15 (7 поляци и 8 украинци) напреднали специализанти по български език в СУ „Св. Климент Охридски“, представители на близкородствени езици – полски и украински. Студентите бяха приканени да създадат текст от 150 думи на свободна тема, като споделят мнението си по обществен въпрос или разкажат за свое преживяване.

Целта е да се провери доколко успешно успяват да създадат текстов продукт, в който присъстват насочващи и уточняващи думи, с които се правят най-общи смислови преходи между отделните части на текста. Наблюденията върху събрания текстов материал показват, че най-често поляците използват следните маркери: *от една страна, от друга страна, наистина, в заключение, разбира се, за съжаление, следователно, ето защо*. Изразите *от една страна* и *от друга страна* се срещат в 71% от текстовете (пет от седем текста). Останалите маркери се разпределят, както следва: *наистина, в заключение, разбира се* (42%), *за съжаление, следователно, ето защо* (14%).

Картината, която се регистрира при текстовете на украинците, има следния вид. Изразите *първо* и *второ* се срещат в 87 % от текстовете (7 от осем текста), *за съжаление*, *с други думи*, *действително* 62 % (5 от осем текста), *наистина* 37 % (3 от осем текста), *ето защо*, *в заключение*, *това* 12 % (1 от 8).

Налага се изводът, че студентите използват разнообразни свързващи текстовите части изрази и умеят да правят смислови преходи. Често допускана грешка е липсата на запетая, която да отдели маркирания израз. Не се регистрират неподходящо употребени изрази. С най-голяма честота се срещат изразите: *от една страна*, *от друга страна*, както и *първо*, *второ*. Подобни изрази, с които се правят смислови преходи между текстовите части, имат аналози в полски (*z jednej strony*, *z drugiej strony*, *po pierwsze*, *po drugiej*) и украински (*з однієї сторони*, *з іншої сторони*, *по-перше*, *по-*

друге). Освен това всички студенти владеят и английски език, в който тези изрази също се използват като маркери на текстовия дейксис. В този смисъл, напълно обяснимо е защо не се наблюдават грешки при употребата на тези свързващи елементи.

В помощ на чуждестранните студенти може да бъде съставен фразарий с най-често използваните изрази (маркери на текстовия дейксис) в българския език. Фразариите може да включва няколко компонента: в ъ в е ж д а щ и и з р е ч е н и я и и н и ц и а л н и ф р а з и (за добавяне, доуточняване, уговорка, противопоставяне, присъединяване на нова тема, отклоняване от основната тематична линия, преход към обобщение или заключение), н а р е ч и я , п о к а з а т е л н и м е с т о и м е н и я .

Текстове:²

Примерен текст (майчин език: украински)

В момента Обединеното кралство преживява криза. Т о в а стана известно като “Brexit” и се отнася до процеса, чрез който Великобритания ще напусне ЕС.

З а с ъ ж а л е н и е референдумът бе спечелен от онези, които са искали да напуснат ЕС, при все това считам, че е важно да разберем защо другите може би са искали да напуснат. П ъ р в о , те вярват, че е имало прекалено много имигранти към Великобритания и че това се отрази негативно върху обществото. В т о р о , те считат, че ЕС има твърде много власт над законите във Великобритания. С д р у г и д у м и , те искат Великобритания да поеме контрола от Брюксел.

Д е й с т в и т е л н о , според мен, истината по въпроса е доста различна. Както Великобритания се възползва от ЕС, също така ЕС се ползва от Великобритания. От една страна Обединеното кралство плаща много пари за бюджета на ЕС но от друга страна, то получава много ползи: например свободната търговия и младата работна сила - следователно може да се каже, че има взаимна полза.

Примерен текст (майчин език: полски)

Аз мисля, че моето пътешествие по програма „Еразъм“ в България беше добро решение. Този опит има и позитивни, и негативни страни. О т е д н а с т р а н а , тук мога да уча по-добре български език, имам всички курсове на български език. Запознах се с много хора, имам нови приятели. О т д р у г а с т р а н а , аз виждам, че действително е различно от това, което си мислех. Имам проблеми със здравето, имам алергия, нямам много приятели българи и затова не мога да практикувам езика повече.

Обикновено говоря на английски език със студентите от Еразмус. Н а и с т и н а ми харесва София и Софийския университет, тук има много хубави места за разглеждане. В з а к л ю ч е н и е мога да кажа, че винаги трябва да опитваме нови неща.

ЛИТЕРАТУРА

Добрева, Савова 1990: *Добрева, Е., И. Савова*. Проблеми на изграждането на текста. София: Народна просвета (Dobreva, Savova 1990: *Dobreva, E., I. Savova*. Problemi na izgrazhdaneto na teksta. Sofia: Narodna prosveta).

Коровина 2010: *Коровина, И.* Композиционна типология контекстуального дейксиса в научном тексте. – Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки вып. 8 (88), 142-147 (Korovina 2010: *Korovina, I.* Kompozicionnaja tipologija kontekstual'nogo dejksisa v naučnom tekste. – Vestnik Tambovskogo universiteta. Seria: Gumanitarnye nauki vup. 8 (88), 142-147).

² Запазен е автентичният правопис.

- Олешков 2005: *Олешков М. Ю.* Энтропия текста: опыт дискурсивного анализа. – Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета, 2005, № 3-4, 73-80
(Олешков 2008: *Олешков М. Ю.* Entropija teksta: opyt diskursivnogo analiza. – Vestnik Pjatigorskogo gosudarstvennogo lingvističeskogo universiteta, 2005, № 3-4, 73-80).
- Плунгян 2011: *Плунгян, В.А.* Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва: РГГУ (Plungjan 2011: *Plungjan, V.A.* Vvedenie v grammatičeskiju semantiku: grammatičeskie značeniija i grammatičeskie sistemy jazykov mira. Moskva: RGGU).
- Brown 1995: *Brown, G.* Speakers, listeners and communication: Explorations in Discourse Analysis, Cambridge University Press.
- Cummings 2005: *Cummings, L.* Pragmatics. A multidisciplinary perspective. Edinburgh University Press.
- Fillmore 1997: *Fillmore, Ch.* Lectures on deixis. CSLI Publications.
- Grimes 1980: *Grimes, J.* Topics within topics - In: The pear stories. Cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production, 164-176.
- Hatch 1992: *Hatch, E.* Discourse and language education. Cambridge University Press.
- Levinson 1983: *Levinson, St.* Pragmatics. Cambridge University Press.